

Борисюк І.О.,

кандидат економічних наук, доцент

Вовк О.М.,

кандидат економічних наук, доцент

Національний авіаційний університет, м. Київ

РОЗВИТОК ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО КАПІТАЛУ ЯК КОНКУРЕНТНОЇ ПЕРЕВАГИ ПІДПРИЄМСТВА

Розвиток інформаційного суспільства, економіки знань, динамічність інтеграційних процесів у ХХІ ст. призводить до того, що традиційні підходи до визначення та забезпечення конкурентних переваг підприємства відходять в минуле, а важливим стає вміння підприємства підтримувати та оновлювати їх в умовах динамічного зовнішнього середовища. В економіці, що ґрунтується на концепції економіки знань, першочерговим фактором забезпечення конкурентних переваг стає інтелектуальний капітал. Він продукує інновації та сприяє підвищенню конкурентоспроможності підприємства безпосередньо за рахунок створення, придбання та використання унікальних знань та інтелектуальної власності.

У сучасних умовах нецінові фактори конкурентоспроможності набувають особливої важливості, зокрема новизна, наукоємність і якість товару. При цьому головні конкурентні переваги є наслідком розвитку навичок, досвіду, впровадження інновацій, ноу-хау, розуміння ринку, володіння базами даних, використання систем обміну інформацією, високої кваліфікації персоналу, тобто елементів інтелектуального капіталу. Важливою перевагою суб'єкта господарювання у конкуренції є також популярність його бренду, авторитет і довіра, якими він користується, що є складовими інтелектуального капіталу [7].

Вважається, що термін «інтелектуальний капітал» вперше використав у 1969 р. відомий американський дослідник Дж.К. Гелбрейт. Широке поширення цього терміну відноситься до першої половини 1990-х років. В 1993 р. шведська страхова компанія Scandia опублікувала в річному звіті дані про належний їй інтелектуальний капітал, але вирішальну роль в популяризації цього терміну відіграла стаття Т. Стюарта «Інтелектуальний капітал – головне багатство Вашої компанії», опублікована в журналі «Форчун».

Подальші дослідження сутності і структури інтелектуального капіталу пов'язані з іменами Л. Едвінсона (оцінка вартості інтелектуального капіталу), П.Салівана (управління інтелектуальними активами, життєвий цикл інтелектуальних активів), Л. Прусака (структуризація інтелектуального капіталу), К. Свейбі (моніторинг інтелектуальних активів), П. Страссмана

(управління інтелектуальними ресурсами), Нонака І. (визначення інтелектуального капіталу через створення нового знання) та інших [15].

Необхідно відмітити, що значний вклад в розвиток і вивчення різних аспектів інтелектуального капіталу внесли і вітчизняні вчені, такі як В. Базилевич, В. Зінов, О. Бутнік-Сіверський, О. Грішнова, А. Колот, П. Крайнев, О. Кендюхов, Л. Федулова, П. Цибульов та інші.

Глибоким є дослідження сутності інтелектуального капіталу О. Бутнік-Сіверського, в роботі якого [4] «інтелектуальний капітал - це один із різновидів капіталу, який має відповідні ознаки капіталу і відтворює, одночасно, властиву лише йому специфіку і особливості. Як економічна категорія інтелектуальний капітал розглядається з позиції авансованої інтелектуальної власності, що під час свого руху приносить більшу вартість за рахунок додаткової вартості».

В роботі [11] під інтелектуальним капіталом розуміють інтелектуальні ресурси, що втілені в сукупності наукових і загальних знань працівників, їхньому досвіді, в знаннях, вміннях, навичках, які створюють продукти інтелектуальної діяльності, та використовуються з метою одержання доданої вартості. Основними характеристиками інтелектуального капіталу є конкурентоспроможність, мотивація, масштабність, новизна, ресурсоемність, ступінь складності, ефективність та комунікація.

Розглянемо різні підходи зарубіжних та вітчизняних науковців до визначення категорії «інтелектуальний капітал» (табл. 1). На думку авторів, найбільш узагальнюючим є наступне визначення: інтелектуальний капітал - це інтелектуальний потенціал, що включає в себе сукупність знань, досвіду, навичок, творчості, здібностей, взаємовідносин (людського та структурного капіталу), який активно використовується суб'єктами господарювання у процесі виробництва та обміну з метою отримання доходу [2].

В сучасній економічній літературі інтелектуальний капітал аналізується у чотирьох взаємопов'язаних аспектах:

- цінність (актив, здатний приносити дохід),
- як процес (наявність відтворюваних характеристик, пов'язана з кругообігом,
- як система (сукупність взаємопов'язаних елементів),
- як результат (приріст у процесі споживання, наслідок процесу кругообігу) [1].

При цьому дослідники розрізняють три рівні дослідження інтелектуального капіталу, а саме:

- особистісний (інтелектуальний капітал індивіда) - сукупність знань, досвіду, професійних навичок та інтелектуальних здібностей особистості
- мікроекономічний (інтелектуальний капітал підприємства) - сукупність активів окремої фірми, заснованих на інтелектуальних здібностях її співробітників, що реалізуються в процесі інноваційної діяльності;
- макроекономічний (національної економіки, сукупний інтелектуальний капітал суспільства) - сукупність знань, досвіду, зв'язків, інформації, що накопичені і використовуються на рівні суспільства в цілому [1].

Таблиця 1

Визначення категорії «інтелектуальний капітал»

Автор	Визначення інтелектуального капіталу
В. Базилевич [1]	Накопичена у процесі інтелектуальної діяльності сукупність знань, досвіду, навичок, творчості, здібностей, взаємовідносин, що мають економічну цінність і використовуються у процесі виробництва й обміну з метою отримання доходу.
Е. Брукінг [3]	Термін для позначень нематеріальних активів, без яких компанія не може тепер існувати. Ключовими складовими є людські активи, інтелектуальна власність як актив, інфраструктурні та ринкові активи.
Д. Даффі [5]	Сукупні знання, якими володіє організація в особі своїх співробітників, а також у вигляді методологій, патентів, архітектур і взаємозв'язків.
Л. Едвінссон, М. Мелоун [18]	Особливе поєднання людського капіталу (реальні та потенційні інтелектуальні здібності і відповідні практичні навички працівників компанії) та структурного капіталу (його складові задають такі специфічні фактори, як: зв'язки зі споживачами, бізнес-процеси, бази даних, бренди та ІТ-системи).
В. Іноземцев [8]	Інформація і знання, які відіграють роль «колективного мозку», який акумулює знання працівників, інтелектуальну власність, нагромаджений досвід, організаційну структуру, інформаційні мережі, імідж підприємства.
О. Кендюхов [10]	Здатні створювати нову вартість інтелектуальні ресурси підприємства, представлені людськими і машинними інтелектом, а також інтелектуальними продуктами, створеними ним самостійно або залученнями із сторони як засоби створення нової вартості.
Б. Леонтьєв [12]	Вартість усіх наявних інтелектуальних активів, включаючи інтелектуальну власність, природні та надбані розумові здібності й навички, а також нагромаджені бази знань і корисні відносини з іншими суб'єктами, тобто йдеться про бренди, клієнтуру, фірмове найменування, канали збуту, ліцензійні та інші угоди тощо.
К.-Е. Свейбі [13]	Склад нематеріальних активів, який відповідає розгорнутій структурі інтелектуального капіталу, включає три компоненти: індивідуальну компетентність, внутрішню та зовнішню структуру фірми.
Т. Стюарт [14]	Сукупність знань всіх працівників компанії, що забезпечує її конкурентоспроможність.

Л. Федулова [16]	Люди та знання, якими вони володіють, їх навички і все, що допомагає ефективно використовувати знання та навички; збірне поняття для визначення нематеріальних цінностей, що об'єктивно підвищують ринкову вартість компанії.
А. Чухно [17]	Капітал, що акумулює наукові й професійно-технічні знання працівників, поєднує інтелектуальну працю та інтелектуальну власність, нагромаджений досвід, спілкування, організаційну структуру, інформаційні мережі, тобто все те, що визначає імідж фірми та зміст її бізнесу.

Інтелектуальний капітал має такі специфічні ознаки:

- не є матеріальним у традиційному розумінні, хоча форми, яких набувають інтелектуальні активи, можуть бути матеріальними;
- перебуває одночасно у формах запасу і продукту, його споживання є водночас його примноженням;
- зберігається та нагромаджується у специфічних, нетрадиційних формах;
- є основним компонентом визначення ринкової вартості підприємств [1].

Особливостями інтелектуального капіталу є такі [7]:

- частина його має нематеріальну природу і притаманні їй властивості, тому досить складно знайти засоби вимірювання, які могли б точно, надійно, об'єктивно вимірювати досвід співробітників; знання, якими вони володіють; їх інтуїцію, а також підрахувати і оцінити сукупність їх досвіду;
- на відміну від інших видів капіталу, інтелектуальний капітал потребує не тільки вартісної оцінки;
- не весь інтелектуальний капітал може повністю перебувати у власності господарюючого суб'єкта;
- інтелектуальний капітал є основним фактором економічного зростання;
- людський капітал невіддільний від свого носія – живої людини; людський капітал у вигляді знань, досвіду, навичок може накопичуватись;
- інвестиції в інтелектуальний капітал повинні приносити значний за тривалістю і обсягом економічний і соціальний ефект.

Думки вчених щодо основних складових інтелектуального капіталу розходяться. Більшість науковців виділяє три складові інтелектуального капіталу, такі як людський, структурний та споживчий капітали [6, 12, 14, 15]. Інші науковці виділяють ще такі складові інтелектуального капіталу, як організаційний, споживчий, соціальний, партнерський, клієнтський, технологічний, інфраструктурний, інноваційний, процесний капітали.

Е. Брукінг [3] до складу інтелектуального капіталу включає ринкові активи (торгівельні марки, прихильність покупців, корпоративне ім'я, портфель

замовлень), інтелектуальну власність як актив (патенти, авторські права, виробничі секрети), людські активи (знання, уміння, навички та творчі здібності співробітників) та інфраструктурні активи (філософія управління, фінансова структура, бази даних).

К.-Е. Свейбі [13] ототожнював інтелектуальний капітал з нематеріальними активами фірми і виокремлював в його структурі такі складові: індивідуальну компетентність (уміння, досвід, освіту, соціальні навички та моральні цінності персоналу), внутрішню структуру організації (цілі, завдання, моделі, технології, структуру, внутрішні мережі, культуру) та зовнішню структуру організації (зв'язки і взаємовідносини із замовниками, постачальниками, конкурентами, торгівельні марки, репутацію).

На думку Т. Стюарта [14], у структурі інтелектуального капіталу виокремлюють людський, структурний та споживчий капітал. Людський капітал становить здатність пропонувати клієнтам рішення, наявні знання та уміння використовувати їх з метою задоволення потреб клієнтів. Структурний капітал включає дві складові: електронну (технології, бази даних, винаходи, публікації, процеси тощо) та соціальну (стратегія і культура організації, норми відносин, збагачені життєвим досвідом). Споживчий капітал ґрунтується на відносинах організації зі споживачами її продукції, що набувають прояву у прихильності покупців, взаємовигідному співробітництві з контрагентами, вірності клієнтів тощо.

За визначенням Л. Едвінсона та М. Мелоуна [18] інтелектуальний капітал є особливим ресурсом, який складається з людського та структурного капіталу. У свою чергу структурний капітал складається із клієнтського та організаційного капіталу (інноваційного та процесного).

У роботі [11] запропоновано таку структуру інтелектуального капіталу: структурний капітал (інтелектуальна власність та інтелектуальні технології), людський капітал, соціальний капітал та споживчий (клієнтський) капітал.

А. Чухно [17] в складі інтелектуального капіталу виокремлює людський організаційний, технологічний і клієнтський капітал; В. Іноземцев [8] – людський і структурний капітал; О. Кендюхов [10] – персоніфікований, техніко-технологічний, інфраструктурний, клієнтський і марочний капітал.

На основі проведених досліджень думок вчених про складові інтелектуального капіталу можна виділити такі його складові елементи, як: людський, структурний (організаційний), споживчий (клієнтський) та соціальний капітал (рис. 1). Розглянемо детальніше основні складові інтелектуального капіталу.

Людський капітал — накопичені в результаті інвестицій та втілені у працівниках компанії знання, практичні навички, уміння, творчі здібності, досвід, професіоналізм, компетентність, загальна культура, моральні цінності та ставлення до справи. На відміну від фізичного капіталу людський капітал є невіддільним від індивіда, невідчужуваним; є нематеріальним, невідчутним, таким, що не піддається традиційним вартісним оцінкам; є неліквідним, таким що не зберігається і не може бути законсервований до кращих часів, оскільки його невикористання у поточному періоді призводить до непоправних втрат; не може бути скопійований або відтворений у жодній іншій організації; поєднує якості інвестування і споживання, оскільки інвестиції в освіту, підвищення кваліфікації, охорону здоров'я невіддільні від витрат на споживання; приносить дохід від використання безпосередньо індивідам-власникам, оскільки не може бути об'єктом застави або відчуження і не є власністю компанії [1].

Людський капітал є ключовим чинником зростання, розвитку та забезпечення конкурентних переваг підприємства. Навички працівників підвищують продуктивність праці та приводять до розробки і впровадження інновацій у компаніях.

Рис. 1. Структура інтелектуального капіталу*

*узагальнено авторами на основі джерел [4, 7, 11]

Структурний капітал — все те, що дає змогу співробітникам компанії реалізувати свій потенціал: інформаційні ресурси, електронні мережі, організаційна структура, ефективне управління, інтелектуальна власність (авторські права, об'єкти промислової власності, патенти, ліцензії, технічне і програмне забезпечення, комп'ютерні програми, бази даних тощо).

На відміну від людського капіталу структурний капітал у цілому або його окремі частини може бути скопійований, відтворений, відчужений на користь іншого суб'єкта господарювання. Вартість структурного капіталу знаходить відображення у балансі фірми у вигляді статей капіталізованих витрат на науково-дослідні та конструкторські розробки, придбання прав інтелектуальної власності (ліцензій, патентів, баз даних) тощо. Таким чином саме структурний капітал найбільше співвідноситься з поняттям нематеріальних активів.

У свою чергу організаційний капітал включає такі складові: інноваційний капітал — здатність компанії до оновлення, нововведень (захищена комерційним правом інтелектуальна власність, інші нематеріальні активи і цінності); процесний капітал — системи виробництва, збуту, післяпродажного обслуговування тощо [1].

Споживчий капітал (ринковий, брендовий, клієнтський) — це відносини із замовниками, споживачами продукції та постачальниками ресурсів, що сприяють успішній реалізації вироблених компанією товарів і послуг. До клієнтського капіталу належать: торгові марки, бренд, імідж на ринку, комерційна мережа розширення збуту товарів і послуг, ділові зв'язки з постачальниками, договори маркетингового і технологічного співробітництва, інформація про клієнтів, зв'язки з клієнтами, технології створення клієнтської мережі, технології підприємства з залучення і утримання клієнтів тощо. У сучасних дослідженнях використовується також термін «релятивний капітал» (від англ. relations — відносини), який охоплює відносини фірми не лише з покупцями її продукції, а й з інвесторами, постачальниками, акціонерами, органами влади тощо.

Соціальний капітал, на думку більшості науковців, відображає характер відносин між працівниками, способи та культуру їхнього спілкування, розвиненість міжособистісних комунікацій. До нього відноситься належність до певної сукупності людей, суспільні відносини, довіра до керівництва та всередині колективу, корпоративна культура, організаційна культура, етика бізнесу, соціальна відповідальність [11].

Класифікацію видів інтелектуального капіталу здійснюють за різними ознаками залежно від цілі та завдань, які при цьому вирішуються (табл. 2).

Класифікація видів інтелектуального капіталу*

Ознака	Види інтелектуального капіталу
Форма власності	Приватний, колективний, державний
Організаційно-правова форма (корпоративна трансакція)	Акціонерний, пайовий
Резидентність	Національний, іноземний
Форма залучення (спосіб правової охорони)	У формі права на об'єкти промислової власності, у формі авторського і суміжного з ним прав, у інших формах
Формування інтелектуального капіталу	Створений власними силами суб'єкта господарювання, придбаний у інших суб'єктів господарювання, отриманий безоплатно, отриманий як внесок в статутний капітал
Можливість визначення розміру вартості інтелектуального капіталу	Оцінка вартості інтелектуального капіталу прямим (витратним) методом, оцінка вартості інтелектуального капіталу експертним методом
Цільове призначення	Широко орієнтований, вузько орієнтований
Напрямки використання	Зовнішній, внутрішній
Факт виникнення	Цільовий, побічний
Підданість моральному зносу	Такий, що піддається, такий, що частково піддається, такий, що не піддається
Термін знаходження у розпорядженні суб'єкта господарювання	Власний (не має обмежувального терміну), строковий (страховий)

*узагальнено авторами на основі джерел [4, 7, 11]

На формування інтелектуального капіталу впливають внутрішні та зовнішні чинники. До внутрішніх чинників належать організаційна структура, інноваційний потенціал, розмір організації, фінансові можливості, науково-технічні можливості, технологія виробництва, інформаційна інфраструктура, кадровий потенціал, пропозиція на ринку. Серед зовнішніх чинників впливу на формування інтелектуального капіталу виділяють нормативно-законодавчу базу, патентно-ліцензійне законодавство, амортизаційну політику, систему оподаткування, організаційне і фінансове забезпечення, рекламу, попит [11].

Інтелектуальний капітал відіграє важливу роль в механізмі забезпечення конкурентних переваг підприємства. По-перше, він є одним із найважливіших нецінових чинників забезпечення конкурентних переваг та конкурентоспроможності. По-друге, інтелектуальний капітал є основною складовою нововведень, які приводять до створення нових високотехнологічних товарів і передових технологій, сприяють збільшенню ефективності виробництва, яке характеризується підвищенням продуктивності праці і зниженням собівартості продукції.

Підприємство, яке прагне до розвитку свого інтелектуального капіталу, багато ресурсів вкладає у дослідження, навчання, розробки. Завдяки

розвинутому інтелектуальному капіталу ринкова капіталізація суб'єкта господарювання вища, ніж бухгалтерська вартість його матеріальних активів і фондів. Розробка конкурентної стратегії ґрунтується на потужному людському капіталі і зводиться до зменшення можливостей постачальників і покупців нав'язувати свої умови, уникнення загрози заміників, запобігання проникнення на ринок нових конкурентів, зменшення конкуренції в своїй галузі. Таким чином, конкурентоспроможність суб'єкта господарювання безпосередньо залежить від того, наскільки він повно і успішно використовує свій інтелектуальний капітал і наскільки активно інвестує в його розвиток [7].

В роботі [9] було запропоновано такі основні напрямки розвитку інтелектуального капіталу як конкурентної переваги підприємства:

1) для людського капіталу - безперервне навчання працівників підприємства в цілому; підвищення кваліфікації працівників; ефективний розвиток кадрового менеджменту; мотивація і стимулювання працівників; формування у працівників почуття відданості організації;

2) для структурного (організаційного) капіталу - побудова ефективних організаційних структур; формування прогресивної організаційної структури та адміністративної системи, яка орієнтована на інтенсивний обмін знаннями; створення і вдосконалення внутрішніх інформаційних систем; захист об'єктів інтелектуальної власності; розвиток патентної діяльності;

3) для споживчого капіталу - організація взаємодії з клієнтами і партнерами; формування розвинутої бази даних про клієнтів і споживачів; розвиток брендів; розвиток бізнес-репутації підприємства.

Отже, у сучасній економіці інтелектуальний капітал, який втілений у знаннях, уміннях, навичках, виробничому досвіді, кваліфікації працівників, а також у нематеріальних активах, що включають програмне забезпечення, патенти, бази даних, торговельні марки, які продуктивно використовуються для отримання прибутку, стає головним джерелом формування конкурентних переваг підприємства. Інтелектуальний капітал і вміння його використовувати з високою віддачею визначають успішний розвиток підприємства, його стагу конкурентну позицію як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринку на основі забезпечення тривалої конкурентостійкості.

Список використаних джерел:

1. Базилевич В.Д. Інтелектуальна власність [Текст] / В.Д. Базилевич. – К.: Знання, 2006. – 431 с.
2. Борисюк І.О. Теоретичні засади та особливості розвитку інтелектуального капіталу підприємства / І.О. Борисюк // Проблеми підвищення ефективності інфраструктури: Зб. наук. праць. – К.: НАУ, 2007. - Вип. 15. – С. 201-206.

3. Брукинг Э. Интеллектуальный капитал / Пер. с англ. под. ред. Л.Н. Ковалик. – СПб.: Питер, 2001. – 288 с.
4. Бутнік-Сіверський О.Б. Економіка інтелектуальної власності [Текст] / О.Б. Бутнік-Сіверський. – К.: «ПВП», 2003. - 296 с.
5. Даффи Д. Человеческий капитал [Электронный ресурс] / Д. Даффи. — Режим доступа: <https://www.osp.ru/cio/2000/06/170900/>
6. Зинов В. Интеллектуальный капитал как базовая характеристика стоимости бизнеса / В. Зинов, К. Сафарун // Интеллектуальна власність. – 2001. - № 5–6. – С. 23–25.
7. Иванова В.В. Интеллектуальный бизнес [Текст] / В.В. Иванова. – Суми: Університетська книга, 2017. – 327 с.
8. Иноземцев В.Л. За пределами экономического общества. Постиндустриальные теории и постэкономические тенденции в современном мире. - Москва: Academia-Наука, 1998. - 614 с.
9. Кавецький В.В. Конкурентоспроможність підприємства у світлі реалізації інтелектуального капіталу / В.В. Кавецький // Вісник Вінницького політехнічного інституту. - 2008. - № 2. – С. 24-30.
10. Кендюхов О. Гносеологія інтелектуального капіталу / О. Кендюхов // Економіка України. – 2003. – №4. – С. 28-33.
11. Корпоративне управління в Україні: інтелектуальний капітал, персонал, якість / [Борисюк І.О., Дяченко Т.О., Дяченко О.О. та ін.]; за ред. В.І. Щелкунова, Г.В. Жаворонкової. – К.: Наукова думка, 2010. – 615 с.
12. Леонтьев Б.Б. Цена интеллекта. Интеллектуальный капитал в российском бизнесе. - Москва: Издательский центр «Акционер», 2002. - 200 с.
13. Sveiby K.-E. Methods for Measuring Intangible Assets [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <https://www.sveiby.com/files/pdf/intangiblenmethods.pdf>
14. Стюарт Т. Интеллектуальный капитал. Новый источник богатства организации // Новая постиндустриальная волна на Западе. Антология / Под ред. В.Л. Иноземцева. – М.: Academia, 1999. – С. 372–400.
15. Управление интеллектуальным капиталом [Текст] / Л.И. Лукичева. – Москва: Омега-Л, 2007. – 552 с.
16. Федулова Л.І. Інноваційна економіка [Текст] / Л.І. Федулова. – К.: Либідь, 2006. – 480 с.
17. Чухно А.А. Интеллектуальный капитал: суть формы і закономірності розвитку // Економіка України. - 2002.- № 12. - 61–67.
18. Эдвинссон Л., Мэлоун М. Интеллектуальный капитал. Определение истинной стоимости компании // Новая постиндустриальная волна на Западе. Антология / Под ред. В.Л. Иноземцева. – М.: Academia, 1999. – С. 429-447.

Борисюк І.О., Вовк О.М. Розвиток інтелектуального капіталу як конкурентної переваги підприємства. Конкурентоспроможність підприємств у міжнародному цифровому просторі: Монографія. За редакцією Ареф'євої О.В. К.: ФОП Маслаков, 2019. 342 с. С. 94-102
